

ENVIRONMENTÁLNÍ ASPEKTY VÝCHOVY KE ZDRAVÍ V KURIKULU PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVY UČITELŮ

Hana HORKÁ

Abstrakt: Autorka vymezuje a zdůvodňuje strukturu environmentální kompetence v rovině věcné, dovednostní a osobnostní. Vychází z obsahového zaměření způsobilosti k ekologické/environmentální výchově v kontextu výchovy ke zdraví. V dané oblasti výchovy vyvozuje cíle pro přípravné učitelské vzdělávání a opírá se o návrh standardu pregraduální ekologické/environmentální přípravy učitelů. Uvádí výsledky výzkumných šetření, které mapují jednak uvažování a přemýšlení o environmentálních problémech, jednak popisují vnímání zdraví mezi studenty PdF MU v Brně v kontextu problematiky životního prostředí. S ohledem na interdisciplinární charakter ekologické/environmentální přípravy jsou prezentovány některé návrhy směřující do přípravy učitelů.

Klíčová slova: ekologická/environmentální výchova, výchova ke zdraví, ekopedagogická kompetence, kompetence environmentální, kompetence hodnotová - ekosociální – životně orientační, cíle ekologické/ environmentální učitelské přípravy

Kompetence učitele jako východisko proměny profesní přípravy

Významnou determinantou chování prospěšného pro zdraví jsou fyzické, sociální, ekonomické, kulturní atributy prostředí, v němž jedinec žije. K doménám výchovy ke zdraví proto náleží i environmentální aspekty zdraví, analýza a hledání vztahů člověk a příroda a naše zdraví. Poukazovat na mnohostrannost problémů a kultivovat rozhodovací proces ve prospěch zdravých alternativ může pouze učitel, který je dobře věcně i metodicky připraven. V rámci dílčího úkolu s názvem „Environmentální aspekty výchovy ke zdraví“ chceme podat teoretický a empirický materiál k reformě pregraduálního učitelského vzdělávání. Výchozím bodem se stává otázka: „Čím by měl disponovat učitel, aby byl schopen úspěšně rozvíjet vztah žáků k životnímu prostředí, zaujmout a získat je pro péči o životní prostředí, kultivovat jejich jednání a názory, prosadit do jejich vědomí nový systém hodnot apod.“

Pod vlivem aktuálních potřeb společnosti se proměňuje koncepce profesní přípravy a mezi profesionální kompetence učitele se řadí kompetence „environmentální“,

zaměřená „na oblast uchování životního prostředí, aktivní úsilí o ochranu životního prostředí“, logicky spojená s Delorovým cílem vzdělávání „učit se jednat“ a s integrační funkcí školy (VAŠUTOVÁ, 2001, s. 33). Potvrzuje se též oprávněnost systematického utváření učitelovy kompetence zdravého životního stylu a kompetence všeobecného rozhledu/osobnostně kultivující, která ovlivňuje hodnotový systém žáků. Nepopíratelný je vliv učitelovy kompetence hodnotové – ekosociální – životně orientační (HORKÁ, 2005, s. 98), zahrnující osobnostní vlastnosti, pojetí výuky, postoje a životní orientace, styl uvažování o světě, pojetí života, hodnoty. Tyto kvality jsou důležité, neboť se promítají do učitelovy způsobilosti rozvíjet dětskou (žakovskou) empatii a vědomí hodnoty života, pěstovat respekt k hodnotě přírody, vést k aktivní spolupráci a toleranci, utvářet konstruktivní postoje k naléhavým otázkám péče o životní prostředí. Přesah výchovy k péči o životní prostředí (ekologické/environmentální výchovy – dále jen EV) a výchovy ke zdraví je zřejmý již z toho, že utváří-li učitel vztah žáka k sobě samému, pak jej vede k adekvátní péči o zdraví, k umění být sám sebou; v případě vztahu k druhým lidem vede své žáky k tomu, aby byli schopni být s druhými, aby byli odpovědnými, nejen v roli dobrého hospodáře se všemi hodnotami lidského života a světa (ekonomickými i duchovními); rozvíjení vztahu k přírodě souvisí s dovedností žít přirozeně v souladu s přírodou (oproti apatii, ničitelství), s péčí o zdravý vzduch, pitnou vodu a obyvatelnou Zemi (oproti hluku, nepořádku, plýtvání apod.)

Na základě teoretických východisek, vlastní edukační a vědeckovýzkumné činnosti dospíváme k závěru, že ekologická/environmentální učitelská příprava vyžaduje vymezení jasných cílů a standardů, abychom mohli úspěšně a neformálně utvářet komplexní učitelovu způsobilost k realizaci EV čili ekopedagogickou kompetenci. Opíráme se o dosavadní práce (např. HORKÁ, 1996, 2001, 2005), které popisují směr učitelovy práce v rovině kognitivní, kognitivně-afektivní a kognitivně-motorické a vedou, např.:

- k postupnému a přiměřenému osvojení elementárních poznatků o prostředí, které jsou dítěti blízké, pro ně smysluplné a přínosné, zajímavé a pochopitelné a využitelné pro další učení a životní praxi;
- k seznamování s nebezpečím v blízkém okolí dítěte, s prevencí a prostředky ochrany; s normami přiměřeného a bezpečného chování doma i na veřejnosti;
- k informování o existenci různých národů a kultur, různých zemích, o planetě Zemi, vesmíru apod.;
- ke sledování změn a dění v nejbližším okolí; k pochopení toho, že změny jsou přirozené a samozřejmé (všechno kolem se mění, vyvíjí, pohybuje a proměňuje, a že s těmito změnami je třeba v životě počítat), ke schopnosti přizpůsobovat se běžné proměnlivých okolnostem doma i ve škole;
- k vysvětlování významu životního prostředí (přírody i společnosti) pro člověka, k uvědomování si toho, že způsob chování ovlivňuje vlastní zdraví i životní prostředí;
- k pochopení toho, že svět přírody i svět lidí má svůj řád, je rozmanitý a pozoruhodný, nekonečně pestrý a různorodý;
- k získání povědomí o širším společenském, věcném, přírodním, kulturním i technickém prostředí i jeho dění v rozsahu praktických zkušeností a dostupných praktických ukázek v okolí dítěte;

- k rozlišování aktivit, které mohou zdraví okolního prostředí podporovat a které je mohou poškozovat, ke schopnosti všimnout si nepořádků a škod, upozornit na ně;
- k aktivní účasti na péči o životní prostředí (dbát o pořádek a čistotu, nakládat vhodným způsobem s odpady, starat se o rostliny, spoluvytvářet pohodu prostředí, chránit přírodu v okolí, živé tvory apod.);

Ukazuje se, že ekologická/environmentální příprava na učitelských fakultách by měla vést k těmto výchovně-vzdělávacím cílům: studenti by měli umět:

- objasnit základní ekologické a environmentální pojmy a souvislosti, charakterizovat vývoj vztahů člověka k přírodě, postavení člověka v přírodě, stav a problémy životního prostředí v ČR, globální problémy, nástroje péče o životní prostředí;
- zprostředkovat porozumění výše uvedeným tématům prostřednictvím interdisciplinárního aktivního učení;
- orientovat se v historických souvislostech vývoje EV a vysvětlit současné trendy v EV;
- orientovat se rámcově v základních dokumentech a znát nejvýznamnější instituce v oblasti EV;
- zaujímat odpovědné postoje (např. v diskusi o šetrném životním stylu, o hodnotové orientaci, o lidských potřebách) a umět argumentovat v jejich prospěch;
- reflektovat své jednání i výchovné působení, kriticky hodnotit jednání druhých lidí ve vztahu k životnímu prostředí, vyvozovat závěry a uplatňovat je v praxi, svým jednáním podporovat aktivní zapojení do péče o životní prostředí (ŽP);
- nenásilně implementovat ekologicko-výchovné obsahy do vzdělávacího kurikula i do reálné výuky;
- projektovat vyučovací strategie, teoreticky i prakticky zvládnout vyučovací metody, efektivně zařazovat netradiční postupy (umět využívat tvořivé dramatiky, simulací, her i autentických činností pro rozvoj ekologické kultury osobnosti), diagnostikovat žákovo pojetí učiva o problematice životního prostředí a umět s ním pracovat;
- připravit dlouhodobý program výchovné práce vycházející z reálné situace;
- regionálně zaměřit a aktualizovat učivo z hlediska EV (tvořivě využívat regionální prvky, zpracovat konkrétní regionální minimum (na „míru“ obce) pro určité žáky s optimální výchovně vzdělávací hodnotou);
- organizovat vlastivědné výlety, exkurze, tábory, praktické kurzy pro žáky a učitele;
- obnovovat a rozvíjet tradice dobrých konkrétních cílů a skutků;
- vést žáky k poznávání, zvelebování a ochraně domova (měli by začít od svého „koutku“ domova), prostředí bydliště a školy, domovské /rodné / obce k vlasti;
- vést žáky k pátrání po jejich předcích a k hledání poučení z jejich zkušeností, z jejich předností a chyb;
- organizovat praktické činnosti (např. aktivity přímo v přírodě, práci s pomůc-

kami, pozorování, určování podle klíčů, experimentování, estetické ztvárnění prostoru třídy, péči o školní prostředí);

- vytvářet co nejširší možnosti pro aplikaci naučeného v praktickém každodenním životě;
- pěstovat návyky a dovednosti ekologicky příznivého jednání, vést děti k tomu, aby přebíraly zodpovědnost za své chování, vytvářet kladné klima ve škole a třídě, rozvíjet prosociální vlastnosti a postoje.

Výzkumné sondy jako korektiv přípravy učitelů

Pro korekci přípravy učitelů zařazujeme výzkumné sondy, které vedou k identifikaci typických zkušenostních schémat týkajících se environmentální problematiky, tj. mapují uvažování a přemýšlení o problému, ukazují, o čem studenti (učitelé) nejvíce komunikují (HORKÁ, BUBELINIOVÁ 2003; HORKÁ, 2007).

Pro ilustraci uvádíme kategorizaci sociálního diskurzu zkoumaného vzorku učitelů a studentů učitelství 1. stupně základní školy a následně témata a okruhy, které by se měly stát součástí profesní přípravy učitelů.

Z dosavadních výsledků vyplývá, že respondenti:

- odmítají nadřazenost člověka vůči ŽP (tzv. tvrdý antropocentrismus);
- uvědomují si špatný stav ŽP – za významnou příčinu považují lhostejnost člověka;
- zdůrazňují jednoznačnou souvislost mezi stavem ŽP a zdravotním stavem lidí;
- potvrzují významnou úlohu rodiny a příkladu rodičů;
- školu chápou jako významný prvek v ovlivňování vztahu k ŽP, zároveň však odmítají nadměrnou zodpovědnost učitele za chování žáka v ŽP a tvrdí, že pouze vědomosti o ŽP (získané ve škole) nezajistí pozitivní chování člověka v ŽP;
- současný stav ŽP je podle nich za hranicí trvale udržitelnosti, nelze ho označit jako bezproblémový, vyžaduje si kvalitativní změnu postojů;
- odmítají to, že současná mladá generace je k ŽP méně citlivá, méně chápavá, víc utilitaristická a představuje větší riziko;
- nejsou jednoznačně přesvědčeni o determinaci lidského jednání a chování k přírodě společností, existujícími vzorci jednání v ní – za výjimku považují rodiče, kteří mají silný vliv na budoucí jednání svých dětí k ŽP, na jejich hodnotovou orientaci.

Respondenti se nedokáží jednoznačně vyjádřit k některým tezím, z čehož vyzovujeme, že vzdělávání v ekologické/environmentální oblasti by se mělo soustředit především na tyto problémové okruhy:

- Ekologická etika. Etika udržitelného rozvoje.
- Hodnotové orientace a různé aspekty přístupu ke světu u současného člověka – alternativní hodnoty k zajištění (trvalé) udržitelnosti.
- Vztah lidského individua ke společnosti (odpovědnost, rozhodování, řešení konfliktů).
- Sociální determinace chování a jednání člověka vůči životnímu prostředí.
- Kvalita života, péče o zdraví.
- Hodnoty udržitelného rozvoje. Dobrovolná skromnost jako základ existence.

- Životní styl. Životní potřeby. Promateriální a postmateriální orientace. Problematičnost konzumní strategie.
- Sociální a ekonomické kořeny ekologické krize. Ekonomický růst a kvalita života.
- Účast veřejnosti na rozhodování o věcech životního prostředí (řešení konfliktů).
- Ekologická kultura osobnosti. Ekosociální kompetence. Ekologická gramotnost jako soubor kompetencí.
- Možnosti a meze ekologické výchovy (ve škole, rodině, v mimoškolní oblasti).
- Vliv rodiny na utváření vztahu k přírodě (životnímu prostředí). Generační rozdíly v přístupu k životnímu prostředí.

Z dalšího výzkumného šetření (HORKÁ, H.; HROMÁDKA, Z., 2008) věnovanému deskripci vnímání zdraví mezi studenty PdF MU v Brně v kontextu problematiky životního prostředí se v rámci relační části šetření nepodařilo prokázat souvislost mezi postoji k vlastnímu zdraví a postoji k ochraně životního prostředí. Slabá vazba se ukázala mezi postojem k ochraně životního prostředí a některými formami jednání v rámci ochrany životního prostředí.

Většina studentů participuje na třídění odpadu, alespoň ve třech hlavních kategoriích: třídění skla, papíru a ve velmi populárním třídění PET láhví – tj. tzv. „nenáročných kategoriích péče o životní prostředí“. Není překvapivé, že se studenti hlásí zejména k populárnímu třídění odpadů. Druhou největší relativní četnost mělo pasivní „nedělaní nepořádku“. Na třetím místě se umístila překvapivě kategorie „šetrná doprava“, zde respondenti zmiňují své vlastní záměrné sebeomezování v automobilové dopravě. Tato činnost už spadá do takzvané „náročné oblasti“ v rámci jednání ve prospěch životního prostředí.

Ukazuje se, že si studenti svého zdraví vysoce cení. Téměř polovina respondentů volí mezi nabídnutými „hodnotami“ právě „hodnotu“ vlastní zdraví na první místo. Ukazuje se, že studenti převážně pečují o své zdraví zejména v oblasti snahy o **zdravou stravu a pohyb**. Překvapil nás rezistentní pohled na kouření cigaret. Studenti v několika variantách spojují obavy o své zdraví s environmentálními problémy (*automobilová doprava, smog - znečištěné ovzduší, odpady - znečištění, průmysl, nedostatek zeleně, hluk*).

Závěrem

Ekologická/environmentální příprava má interdisciplinární charakter. Integrace a syntéza poznatků z různých vědních oborů, překonávání bariér mezi nimi vyžaduje pochopení, spolupráci, koordinaci a především vysokou úroveň ekologické kultury osobnosti vysokoškolských učitelů. Jediným imperativem pro implementaci standardu přípravy na EV a VZ do výuky je imperativ odpovědnosti každého vysokoškolského učitele.

Pro zkvalitňování teorie a praxe výchovy ke zdraví v environmentálním kontextu hodláme do budoucna:

- promýšlet obsahové proporce mezi výchovou ke zdraví a ekologickou/environmentální výchovou, věnovat se jejich teorii a metodice;
- připravit ve spolupráci koncepci integrovaného předmětu k otázce zdraví v širším slova smyslu;

- zefektivnit strategie k porozumění činnostem podporujícím zdraví a k jejich praktické využitelnosti v běžném životě;
- realizovat výzkumná šetření, projekty v oblasti zdraví a péče o životní prostředí.

ENVIRONMENTAL ASPECTS OF EDUCATION FOR THE HEALTH IN CURRICULUM OF PREGRADUAL PREPARATION OF TEACHERS

Abstract: Author determines and reasons current structure of environmental competence at three levels: factual, skills and personal. Her work focuses on student's capability to undergo preparation and to understand ecological and / or environmental education interrelated with education for human health. The targets pertaining to the above noted area of education devoted to teacher's education have been summarized and a proposal of standardized pregradual ecological / environmental preparation of teachers has been taken into account. The results of scientific examinations mapping student's considerations and thoughts of environmental problems/issues as well as description of perception of the health among the students of the faculty of pedagogy, Masaryk University, Brno related to environmental issues have been discussed. Regarding the interdisciplinary character of ecological/environmental preparation, some proposals aiming at teacher's preparation are shown.

Keywords: Ecological/environmental education, education for the health, eco-pedagogical competence, environmental competence, value-ecosocial life oriented competence, targets of ecological/environmental teacher's preparation